

6 små krukker

Af Palle Friis

Takket være en fortrolig kontakt med landsdelens oldtidsinteresserede landmænd har Nationalmuseet og Vendsyssel Historiske Museum i tidens løb haft lejlighed til at undersøge ikke mindre end 750 forskellige grave fra ældre romersk jernalder. Omtrent to trediedele heraf er jordfæstegrave i form af store stenbyggede kamre, der overordentlig bastant, og ofte med ødelagte plovskær til følge, har gjort nutiden opmærksom på deres eksistens i landmændenes pløjmarker.

En meget stor del af de øvrige fund er også jordfæstegrave i form af regulære jordgrave, men forskellige typer af brændtbensgrave kendes også i det nordjyske materiale. (1).

De mest almindelige gravgaver i alle gravtyper er lerkarrene. De findes i jordfæstegravene i et antal op til en halv snes stykker, placeret omkring den døde på gravens bund.

Karrene fordeler sig på en række hovedformer, vaser, skåle, fade, kopper og hankekar, og der kan næppe være tvivl om, at de fleste må have indeholdt mad- og drikkevarer til den døde som proviant i en hinsides tilværelse.

Lerkartypeme kendes fra grave og bopladser over hele landet med så få formvariationer, at det skulle virke kedsommeligt.

De fleste lerkar repræsenterer imidlertid et pottemageri med en teknisk dygtighed og en formsans, der som kunsthåndværk betragtet ikke overgår i nogen tidligere eller senere periode.

Tid efter anden overrasker de nordjyske gravfund ydermere med lerkar, hvis form og dekoration kan være helt enestående, og som fortæller, at en frodig og blomstrende fantasi kan trives udmærket sammen med et traditionsbundet pottemageri.

Blandt disse specielle nordjyske kar udskiller sig en lille gruppe på 6 små krukker fra ældre romersk jernalder og slutningen af førromersk jernalder, som - alle sine forskelligheder til trods - har en række fællestræk, der frister til en nøjere beskrivelse og nogle overvejelser om deres oprindelige anvendelse.

Den første krukke er fundet i en stor stenbygget grav fra ældre romersk jernalder, som Nationalmuseet har undersøgt ved Donbæk i Gærum sogn. (2). Den er 140 mm lang og 60 mm høj med en nærmest oval form i vandret tværsnit. Overfladen er let rødlig og dekoreret med en flygtigt indridset dekoration af vinkler og bånd. På midten af oversiden har krukken en snæver, oval åbning, og ved begge ender er påsat et stiliseret dyrehoved, som nærmest minder om en fugl med et krumt, opadbøjet næb. Krukke nummer to er fundet i 1959 af Holger Friis ved Broagergård i Tomby sogn i en stor stenbygget grav fra ældre romersk jernalder. Graven er afbildet her i artiklen som fig. 1. Krukken er af samme type som den først beskrevne, men knap så buttet som denne og kun 65 mm lang og 45 mm høj. Overfladen er gråbrun og noget forvitret, men med tydelige spor efter et indridset skraveret bånd og buer og linier af små trekantede pindstik. Åbningen foroven er nærmest firkantet og 18 mm x 35 mm stor. Ved beg-

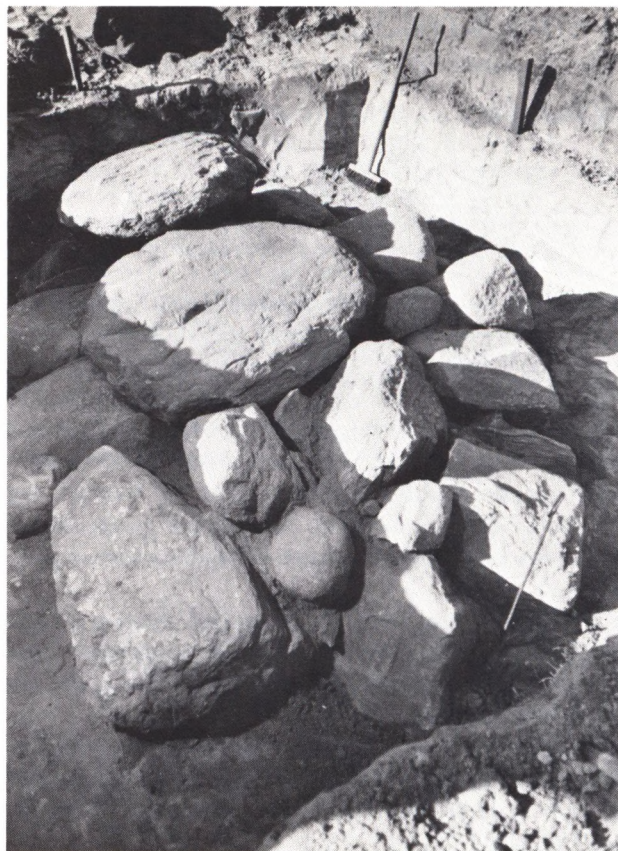

Fig. 1. Stenbygget grav fra ældre romersk jernalder med og uden stenoverdækning. Undersøgt i 1959 ved Broagergård i Tornby sogn.

Torkil Balslev fot.

ge ender ses ved overkanten tydelige brudflader efter en påsat udsmykning, som - med den første krukke i erindring - med sandsynlighed kan have forestillet dyrehoveder.

Denne tolkning bestyrkes yderligere af krukke nummer tre, der direkte forestiller et dyr, måske et får eller en vædder med 4 små ben på en næsten kugleformet krop. Overfladen er nærmest rødbrun og dekoreret med en fladt afrundet pålagt vulst, som i store buer slynger sig hen langs dyrets flanker. Krukkens højde er 81 mm og største længde 85 mm. Åbningen i ryggen er oval og måler 38 mm og 32 mm i diameter. Modsat de to første krukker stammer denne fra en brandpletgrav, som blev fundet i 1949 under anlæggelse af en ny idrætsplads ved Vestermark i Bjergby sogn. Graven stammer fra førromersk jernalder.

Krukke nummer fire stammer også fra en førromersk brandpletgrav, som blev undersøgt i 1950 på den store jernaldergravplads ved Højbjerg i Vogn, Mosbjerg sogn. Den er 135 mm lang og 76 mm høj og med form som et aflangt dyr med 4 korte, kraftige ben med tydeligt markerede klove på forbenene.

Rumpen er forsynet med en forsvarlig gennembo-ring, som er meget vanskelig at mistolke. Desværre mangler dyret, der har mange ligheder med en gris,

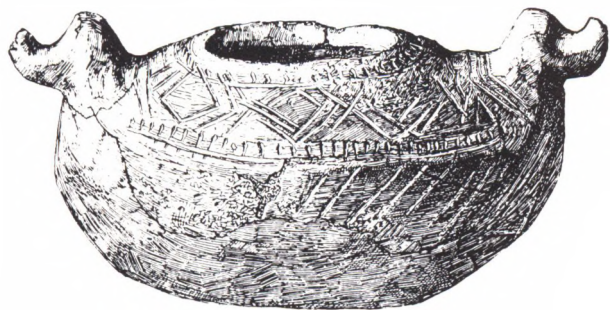

Fig. 3. Holger Friis med krukke fra Broagergård i Tornby sogn. I'HM. 1959/203 Torkil Balslev fot.

Fig. 2. Krukke fra Donbæk i Gærum sogn. NM. C 13372

Fig. 4. Krukke fra Vestermark i Bjergby sogn.
VHM. 1954/330 Edel Sørensen fot.

Fig. 5. Krukke fra Højbjerghus ved Vogn i Mosbjerg sogn.
VHM. 1951/154 Edel Sørensen fot.

både sin hale og hele sit hovedparti. Krukkens overflade er gråbrun og dekoreret på begge langsider med et mønster af toliniede bånd, udfyldte med små runde pindstik. Åbningen i ryggen er 24 mm bred og længere end på de andre krukker.

Krukke nummer fem er fundet i 1922 i en ikke stenbygget jordfæstegrav fra ældre romersk jernalder ved Store Nejsum i Skæve sogn.

Den er 120 mm lang, 50 mm høj, med grågul uornamenteret overflade, og minder i sin form om en svømmefugl med en lille fornøjet halegump. Hovedet, som kunne føre bevis for denne påstand, mangler desværre. Åbningen i ryggen er oval og henholdsvis 30 mm og 25 mm i diameter.

Den sjette og sidste krukke er fundet i 1932 i en stor stenbygget grav fra ældre romersk jernalder ved Vejgård i Hæstrup sogn. Den er 102 mm lang og 60 mm høj, med gråsort, meget forvitret overflade. Krukken er nærmest spidsoval i vandret tværsnit, og den ligner et lille skib eller en båd med forhøjede stævne og en markeret ræling. I den ene »ræling« ses en fure eller et hul, der måske skal angive en åregaffel. Desværre mangler et randskår så en tilsvarende fure ikke kan påvises i krukkens anden sidekant. Åbningen i krukkens overside er oval og måler 34 mm og 55 mm i diameter.

Hvilke fællestræk knytter nu disse 6 små personligheder sammen i en gruppe?

Krukkeme er alle ret små, og det er karakteristisk, at de alle skal forestille et eller andet selv om ligheden med det, de skal forestille, i nogle tilfælde nok kan være vanskelig at få øje på. Endvidere har de alle en relativ snæver åbning, som ikke har været til at lukke med en prop eller låg. Krukkeme er desuden dårligt egnede til opbevaring af ting, og udformningen gør dem helt uanvendelige til at drikke eller hælde af.

Det synes rimeligt at antage, at krukkerne har haft et helt specielt formål, og allerede i 1922, ved fundet af krukken fra Store Nejsum, udkastede Holger Friis det

Fig. 6. Krukke fra Store Nejsum i Skæve sogn.
VHM. 14765 Svend Thomsen fot.

Fig. 7. Krukke fra Vejgård i Hæstrup sogn.
VHM. 1953 782 Edel Sørensen fot.

forslag, at den kunne have været anvendt som lampe. Nejsumkrukken har, ved at tabe sit hoved, fået en næsten klassisk lampeform, hvilket måske har været med til at hjælpe Holger Friis på sporet af denne tolkning. Nejsumkrukken og de 5 andre Vendsysselkrukker er imidlertid ikke forsynet med et hul til en lampevæge, således som de klassiske lamper. Teknikken må altså have været en anden end den klassiske, hvis lampetolkningen skal holde stik. Men hvilken? Spørgsmålet frister til direkte forsøg med væger og brændstof, som kan have været benyttet i oldtiden. Det klassiske brændstof - olivenolie - og andre vegetabiliske olier fra middelhavsområderne kan vel på forhånd udelukkes. Derimod har den dyriske olie - tran - i stor udstrækning været anvendt til belysning i Nordeuropa. Allerede i den tidlige middelalder havde Norge en nærmest industriagtig produktion af tran, som blev udvundet ved afkogning af hvalspæk og eksporteret i skibsladninger fra Bergen og Nidaros. I kystområderne har fiskerbønderne gennem århundreder selv produceret tran til eget brug ved afkogning af fiskelever og andre fedtholdige fiskerester. (3).

Ifølge mit gamle illustrerede leksikon fra 1910 vil tran »efter længere Reise give en modbydelig Lugt og Smag.« (4).

Dette har vel været omstændigheder, som man også dengang kunne lære at leve med, men flere af de 6 små krukker er fundet så langt inde i Vendsyssel, som man overhovedet kan komme, og en landværts transport af tran har vel nok i jernalderen været så besværlig, at det næppe har været umagen værd for at skaffe blus på lampen.

Tilbage som det mest sandsynlige brændstof er så almindelig dyrisk fedt. Dets anvendelse i lamper kendes allerede fra 30.000 år gamle fund i magdalenientidens klippehuler i Sydfrankrig og Spanien. I Danmark kendes lerlamper til fedt og spæk allerede fra stenalderens kystkulturer, og spækklampen anvendes endnu i enkelte eskimosamfund på Grønland og i Alaska.

Den kendsgerning, at de små krukker forestiller får svin og en svømmefugl, der alle er gode fedtstofleverandører, kan vel med nogen forsigtighed være med til at underbygge sandsynligheden for dette lampebrændstof. Som materiale til væger har man i tidens løb anvendt både uld, hamp og hør, men mest almindeligt var dog anvendelsen af lysesiv, som kendes fra adskillige steder i Nordeuropa. Når sivene var høstede - hvilket helst burde ske ved fuldmåne - fjernedes den grønne bark, bortset fra en lille strimmel, der skulle tjene som afstivningsribbe for den bløde marv. (5).

Efter en række indledende, mislykkede eksperimenter kom lampeforsøget i mit endelige resultat til at forme sig således: Et rekonstrueret eksemplar af krukken fra Store Nejsum blev, med velvillig bistand fra husets fedtkrukke, fyldt op til randen med svinefedt. En væge af lysesiv, tilberedt af den gamle, nu afdøde museumsleder, P. Christensen fra Try, der også eksperimenterede med gamle lamper, blev stukket ned i krukken, således at vægen støttede sig op ad åbningens bageste kant. Vægen antændtes og brændte med en klar og rolig flamme, helt uden pasning i næsten 5 timer.

Selv om forsøget intet beviser, har dette resultat vel gjort det sandsynligt, at de 6 små krukker har været anvendt som fedtlamper.

Denne sandsynlighed rejser straks, en række nye spørgsmål.

Kan de 6 små lamper virkelig være enestående?

Hvis ikke, hvor er så alle de andre fedtlamper fra jernalderen henne?

Kan det tænkes at være de små kugleformede bægre og kopper, som vi kender i stort tal fra den daglige jernalderhusholdning?

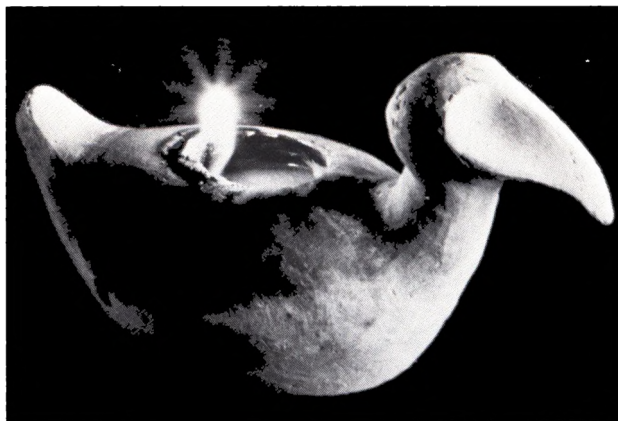

Fig. 8. Kopi af fedtlampe fra Store Nejsum. Esbern Madsen fot.

Noter:

1. Lysdahl, Per: Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. Brudstykker, Holger Friis tilegnet på firsårsdagen 15. okt. 1971.
2. Müller, Sophus: Vendsyssel-Studier, side 105-108. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1912.
og Glob, P. V.: P. V.: Neues aus Vendsyssels älteren Eisenzeit, side 203. Acta Archaeologica VIII 1937.
3. Johan Hedemann Baagøe: Tranlampen. Arv og Eje 1961.
4. Allers illustrerede Konversationsleksikon 1910.
5. Johan Hedemann Baagøe: Lampen. Arv og Eje 1964.